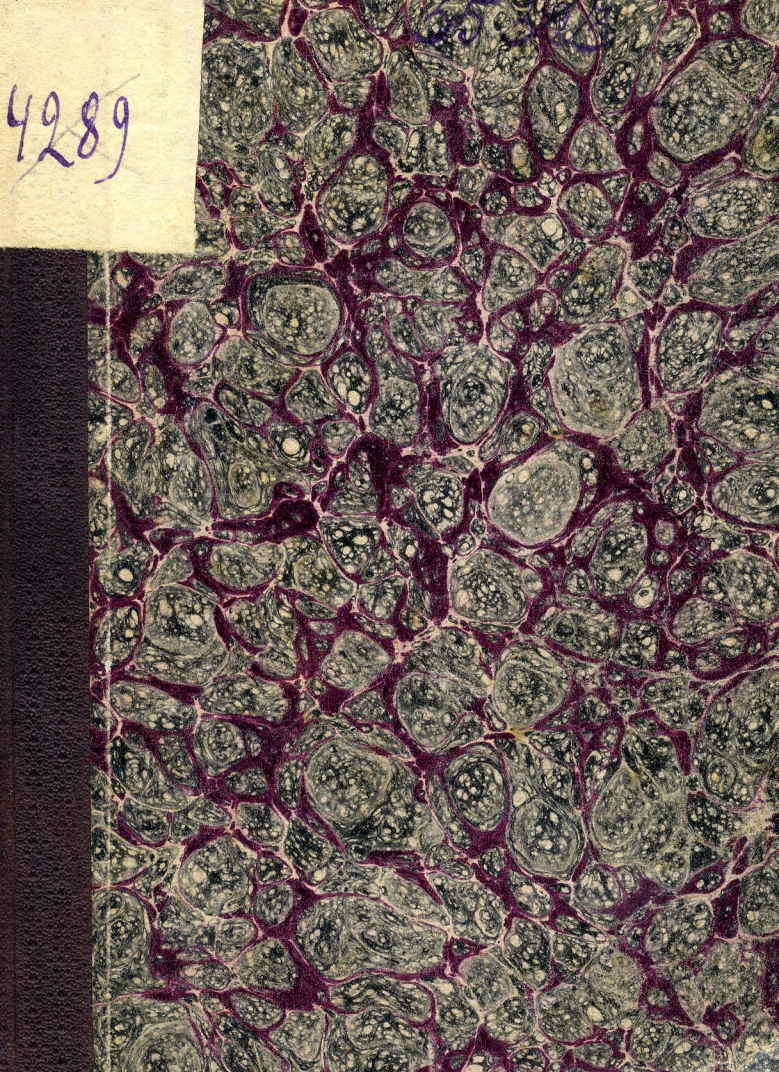

4289

500000

**З БІБЛІОТЕКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА**

імені

ШЕВЧЕНКА

У ЛЬВОВІ.

Ч.

~~6114/75~~

~~3723~~

008
10

215323

15

Козаччыжа.

4229

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

~~0114~~
15

Чернівці 1902.

З друкарні тов. „Рускої Ради“ під зарядом В. Секерського.

T3(24K)4-294

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 2716

Козаччына.

Вся земля, видъ гирь карпатськихъ по надъ Чорнымъ моремъ, майже ажъ до Дону, вси теперишні губерніи: Харківська, Катеринославська, Черныгивська, Полтавська, Херсонська, Кыйивська Подилле, Волинь, ще й Галычына та Буковина, що підлягають не москоському цареві а австрійському цисареві, вся ця земля називається Україною, а люде, що на ній живуть и однаково по нашому балабають, називаються Українцями. Жыве нашихъ людей по сему великому простору билыше а нижъ 25 миліонивъ; але вся ця сыла нашого люду складається изъ селянъ хлиборобивъ, що живуть по селахъ, хуторахъ, то слободахъ, або зъ біднійшихъ мищанъ, що живуть по околицяхъ мистъ та займаються ремесломъ, або ще зъ робитныкивъ, що ходять працювати, та заробляты тяжкый хлѣбъ по фабрыкахъ та заводахъ або шахтахъ, чы копальняхъ. Ни панивъ, ни фабрикантивъ, ани урядовцивъ - чыновныкивъ украинцивъ майже немає. По мистахъ живуть

москали (русскіе), що ихъ понасылавъ царь московскій поробивши ихъ урядовцями и що жывуть у великихъ та гарнихъ будынкахъ, бо й имъ яко урядовцямъ сплачують велики гроши зъ казны, тижъ сами гроши, що въ казну збирають ся податками зъ нашего украинського люду; по селахъ такожъ панамы суть або знову москали та наши перевертни, що обернули ся у москаливъ, та пороскрадали нашу землю зъ дозволу московского царя, або ляхы, що заносили землю видъ давнійшихъ часивъ, загарбавши їи зъ ласки ще польского короля. Такимъ чыномъ на всій нашій шырокій Украини, въ сему багатому краи, де земля найкраща може на цилый свить, наши люде украинци мусять бидуваты, гирко працюючи на всякихъ заволокъ панивъ московськихъ та польськихъ; на своїй ридній украинській земли мы новынны працюваты, щобъ могли бенькетуваты паны, що загарбали нашу землю, щежъ до того мусимо й податкы сплачуваты, щобъ було зъ чого роскошуваты тымъ панамъ, що жывуть по мистахъ. А прыйде часъ, що знесылившы ся нашъ чоловікъ не може вже дали працюваты, то тоди мусять покирно схылыты голову та помираты голодною смертю. И оттакъ хылять свои головы вси 25 миліонивъ нашего люду тяжко працюючи, а паны московскіи та польскіи гуляють по всій Украини радіючи, що зрабувалы насъ и мають зъ чого роскошуваты циле свое жыття.

Але не завше такъ було, щобъ наши украинци покирливо хылыли свои головы у московському та польському ярми. Довго былыся та боролыся наши диды та прадиды, поки йихъ не подужавъ царь московскый та не видавъ у здобычъ своимъ панамъ. Двисти пятьдесять роківъ текла по всій Украини кровь ричкамы, та певне й ще не разъ потече, колы мы захочемо здобуты соби кращою доли, буты вильнымы ни на кого не праціуючы кримъ себе самихъ. Тысячама покладали свои головы диды наши, бажаючи выбудуваты вильну Украину безъ холопа и безъ пана; важку боротьбу доведеть ся и намъ розпочаты, колы мы не схочемо, щобъ и диты наши гынулы въ тій самій неволи, въ якій мы змарнували свое життя.

Одже щобъ знаты, въ якый спосибъ намъ найкраще бороты ся за свою долю, поглянемо, якъ повстала наша недоля, та якъ наши зъ нею боролы ся.

I. Лядська неволя.

Рокивъ зо трыста пятдесять або чотырыста до нашихъ часивъ, себѣ-то у першій половини шистнайцятого столітя, ще въ нашому краи земли вильной було сыла.

Весь нашъ край тоди складавъ у кунн зъ Лытвою одну державу; правывъ сею державою князь, що сыдивъ у Лытви. але бувъ нашого роду и нашихъ звычаивъ. На ливничъ видъ нашої державы лежало царство московське, що ледве выбороло ся зъ татарськой неволи, а на полудень у Крыму було царство татарське и хыжи татарськи орды бродыли по стену боло моря та не ридко робылы напады на наши хуторы та села.

Вся держава управляла ся законами, що называлы ся: „Лытовський статутъ“. Цисля сихъ законивъ селянамъ вильно було посидати землю скилькы кому потрибно, абы заводыты хозяйство и черезъ те по обыдва боки Днипра та Буга

та Днистра густо селылыся вильни видѣ панивѣ люде, а позаякѣ сторона була богата и звиремъ и птыцею и рыбою, то коженъ зи своей праці живѣ у достаткахъ, колы не въ роскошахъ. Єдыне було лыхо, се татары. Одже, щобѣ бороныты ся видѣ ихъ коженъ мусивѣ маты свою зброю и пидѣ часѣ нападивѣ сусиды злучалы ся до кушы, ставалы до зброи и воювалы зъ татарами. Багато лыха коилы татары; багато людей у неводу забирали, алежѣ славно и наши прапрадиды оборонялы ся видѣ ихъ; а щобѣ певнійша була оборона, то далеко на полудень у степу коло Днипра ажѣ за порогами заложылы сторожу, де збирали ся найзавзятійши вояки зъ усіей України и пыльно доглядали за татарами, колы ти йшли нападомѣ на Уграину, абы въ свій часѣ затриматы ихъ та не пустыты грабуваты ридной стороны. Ся сторожа на берези Днипра за порогами называла ся Сичю, а ти воякы, що малы зброю та воювалы зъ татарами называлы ся козаками, а проводари ихъ та начальныкы называлы ся гетьманами. Ти козакы, що жылы на Украини называлы ся — городовыми, а ти, що жылы на Сичи — запорожськими.

Городови козакы селылыся переважно по селахъ та хуторахъ, розводылы свое хозяйство та тилькы пидѣ часѣ небезпешной добы ставалы до зброи. Козакы запорожськи жылы далеко видѣ усякихъ осель, власного хозяйства не заводылы

а малы усе гуртове, або якъ на Сичи казали кошове. До Сичи належало сыма земли, майже весь степъ, що розлягавъ ся довкола видъ земли татарської ажъ до українськихъ осель и на сухъ земляхъ сичовыкы розводылы табуны коней та выкорыстовувалы озера та балкы багати рыбою; одже здебильшого воны малы на мети військови справы. Запорожськи козаки не тилькы пыльнували, абы обороняты Украину видъ татаръ, але не ридко и сами робылы на ихъ напады. Воны будувалы на Дрипри чайкы, въ цихъ чайкахъ сплывалы черезъ Лыманъ до Чорного моря, а тамъ йихалы до крымськихъ берегивъ татаръ грабуваты, своихъ бративъ зъ неволи вызволяты, а ынколы то й до самого Царгороду дойизджалы и не разъ туркы видъ жаху тремтилы, колы показувалы ся на мори запорозьки чайкы.

Въ такый спосибъ складалося жыття до половины шистнайцятого вику, колы обставыны почалы значно одминяты ся. Ричъ у тимъ, що до того часу хлиборобствомъ займалы ся дуже мало и то лыше задля власного ужытку. Хлибъ сіялы лыше на цылыни и вдруге тойи самои земли вже не оралы. Найкорыстнійшымъ хозяйствомъ личыло ся таке хозяйство, де було багато лиса та озеръ, дебъ або розводылы бортни зъ бджоламы, або ловылы бобривъ, або лисного звіря, або гналы деготь та смолу, або ловылы рыбу. Торгувалы воскомъ, медомъ, шкурамы, рыбою, кавяромъ,

дбогтемъ, то що, а хлибомъ не торгували а лыше засивали його та збирали стилькы, скильки потрібно його було на власному хозяйствѣ. Одже коло половыны шистнайцятого вику люду на Украини розмножило ся багато, а звирья та рыбы значно поменьшало, то украинськи хозяйства мусилы навернуты ся до хлиборобства. Почалы ораты та засиваты хлибомъ бильше земли и стали хлибъ продаваты въ ыньши стороны. Такимъ чыномъ корыснѣйшымы хозяйствамы стали личыты ся степови хозяйства, де було багато простору и плодюча земля. Черезъ таку перемину стало ся тѣ, що вси дворяне та шляхта, що малы свои посилости на Полисѣ, почалы намагаты ся покинуты свои лисови маетки та заводиты степамы, що палежалы вильнымъ хлиборобамъ, козацькымъ громадамъ. Саме коло того часу наша земля, що складала зъ Лытвою одну державу, злучыла ся зъ державою польскою. Лытовскый князь, що правывъ до того часу, ставъ польскимъ королемъ и осивъ въ Польци. А у Польци бувъ такий станъ, що вильныхъ хлиборобивъ не було, а булы лыше тилькы паны, що посидалы землю и ихни кренакы, що робылы на сій земли на корысть паньску. Отъ наши паны, голы спостереглы, що степови хозяйства корыстнѣйши видъ лисовыхъ, почалы выпрошуваты у короля грамоты на володиння нашымы степамы, на якихъ робылы хлибъ козаки, що булы

вильными и володили землею по своимъ старымъ законамъ, по лытовському статуту. Наши паны зрозумивши, що за для ихъ корыстнійши законы польски, стали сполячуваты ся, переходыты у польску-католицьку виру и сотнямы та тысячами стали зъявлятыся у степовій Украини. Показувалы выпрошени у короля грамоты и намагалы ся завесты у крипацтво видповидно польскому закону всихъ попереднихъ володителейъ, що лычили себе вильными козаками, видповидно лытовському статуту.

Отъ зъ сего часу и повстало все лихо. Козаки не хотилы ставаты рипаками зполяченыхъ панивъ, почалы зъ ными бороты ся за свое право и писля довгой боротьбы видбылы ся видъ Польщи, навить саму Польщу зруйнувалы, але попалы у другу неволю до царя московского, що бувъ сильнійшый а нижъ Польщэ, завивъ рипуче крипацтво и довивъ Украину до того стану, що заразы усе 25 миліонивъ нашего украинського люду мусять тяжко працюваты на корысть московськихъ та польськихъ панивъ та московского царя.

Козаки, що не хотилы зносыты напыненои имъ шляхецькои неволи почасты здіймалы повстанне проты панивъ и ляхивъ у себе на Украини, але що разу нещасливо, а почасты тикалы видъ сеи неволи на Сичъ и тамъ ставалы запорожцями. Чымъ бильше тыснулы паны людей, тымъ бильше ихъ прыбувало на запорожжя, тымъ запорожське

військо бильшало. Въ такий спосибъ складалы ся справы до половыны симнайцятого вику. Знаньщени паны пиеля польскыхъ законивъ не хотилы визнаваты козацького стану, затверджуючы на своихъ зборахъ, що называлы ся сеймамы, той ладъ, що на Украини мають буты лыше паны та хлопны — крипаки; а козакивъ паны малы за бунтивныкивъ. Козаки здіймалы повстання, намагалы ся, щобъ польски законы визналы кримъ стану паньського та крипацького такожь станъ вильныхъ козакивъ. Але си повстання полякы що разу зныщувалы а проводаривъ катувалы лютымы мукамы. Хто мигъ, тикавъ на Запорожжя. Запорожци сыльно збильшуючы ся чысломъ, ст валы смилывійши, гризнійше провадылы війну зъ татарами та туркамы, але пыльно прыслухалыся тому що діеть ся у ихъ дома на Украини. А Украина знесылюючы ся у повстанняхъ, у боротьби проты польского гнету, сподивала ся видъ запорожжя військовой запомогы, гадала, що запорожци вызволять Украину зъ лядьської неволи, зъ крипацького стану. Весь народъ бажавъ буты вильнымъ у козацькому стани і не знаты паньського ярма, чи то буде ярмо видъ ляхивъ, чи якого ыншого паньського роду.

Одже въ той часъ, якъ на Украини здіймало ся одне повстання за другимъ, провадыла ся кровава боротьба за волю. На Сичи вызначывъ ся гетьманъ Петро Сагайдачный. Винъ славно про-

вадывъ вѣйну зъ татарами та турками. Пидъ його проводомъ козаки зруйнували татарське мѣсто Кафу, спалыли Сынонѣ и Трапезунтъ, занесли ся на своихъ чайкахъ ажъ до Царьгороду. Турецький султанъ скарживъ ся на козакивъ польскому королеви, але король ничего не мигъ вдѣяти, бо не мавъ сылы заборонити козакамъ вѣйськовои справы. Кримъ того польскый король саме въ той часъ провадывъ вѣйну зъ Москвою и йому було потрибно багато вѣйска; тому король звернувъ ся за вѣйскомъ до Сагайдачного. Петро Сагайдачный справди допомигъ Польщи у вийни зъ Москвою, прыйшовшы пидъ Москву зъ двайцятю тысячами козакивъ, але за те скорыстувавъ ся зъ того, що козаки були потрибни Польщи и примусивъ, щобъ польскымы законами було стверджено козацький станъ. Але Сагайдачный самъ бувъ зъ роду шляхтычъ и домагавъ ся корысты не для усього народу а лыше для частыны козакивъ, зъ якымы провадывъ вѣйну, та не переважно для козацькои старшыны. Винъ згодывъ ся на те, щобъ у козацький станъ було заведено лыше сорокъ тысячивъ козакивъ, и щобъ списано ихъ всихъ було у реестры, щобъ никто вильно до козакивъ не мигъ прылучаты ся; всю-жъ решту украинського люду лышылы у крипацтви. Одже розуміеть ся народъ зъ такихъ умовъ не бувъ задоволений и змагавъ ся провадыты боротьбу далш. Кримъ того Сагайдачный головну увагу звертавъ на

те, щобъ полипшыты станъ украинського панства та козацької старшыны и домагавъ ся, щобъ старшына сама собі обирала гетьмана та щобъ паны украинськи зъ гетьманською старшыною та кыйивськымъ мытрополытомъ малы однакове право на сеймахъ зъ польскымы магнатамы. Сагайдачный не зважавъ, що для народу однаково, чи його буде вызыскувати панъ та пипъ украинський чи польський. Тогожъ самого пилса Сагайдачного домагали ся вси ынши гетьманы. Вони обстоювали ынтересы старшыны, бажали зробыты Украину самостійною державою, змагали ся, щобъ шырыты на Украини просьвиту, одже жаденъ николи не домагавъ ся, щобъ зробыты весь народъ вильнымъ, щобъ не було на Украини крипацтва и щобъ вся земля належала вильнымъ хлиборобамъ.

Самъ народъ бачывъ на той часъ все лыхо видъ панивъ польскихъ, або нашихъ та спольщенихъ и тому намагабъ ся видбыты ся видъ Польщы. Народъ воливъ прыстаты до Москвы, бо гадали, що колы царъ московський одной зъ нашымы людьмы виры, то пидъ його проводомъ життя полипшае. Одже колы московськи паны та наши змосковщени почалы заводыты такъ само крипацтво, почалы вызыскувати въ той самый спосибъ украинський народъ, то знову почалы ся повстання проты московської неволи. Намагали ся ынши гетьманы прылучыты Украину знову до Польщы, або до Туреччыны, навить

до Шведської державы, але видбыты ся видь
Москвы було уже годи и московська неволи
гнитыть нашъ людъ до сего часу.

Одже въ боротьби зъ Польщею, гетьманъ
Петро Сагайдачный встыгъ ствердыты закономъ
сорокъ тисячывъ козакывъ. Але колы винъ номеръ
у 1622 роци, то паны почалы зменьшуваты
козацьке вйсько, почалы выкидаты козакывъ зъ
реестру та переводыты въ крипацтво. Весь
народъ, що лышивъ ся у крипацтви, не бувъ задо-
волений Сагайдачнымъ, за те що винъ „зъ ля-
хами жывъ у згоди“, и кривава боротьба за
вызволення зъ лядської неволи за вильне козацьке
жытте писля смерты Сагайдачного розпочала ся
зъ новою сылою.

II. Хмельныщина.

Після смерты Сагайдачного одно за другимъ здіймалы ся повстання зневоленого люду и скривдженихъ козаківъ. Що разу проливалось бильше кровы, що разу паны лютіише каралы повстанцівъ, а повстанци въ розпуци катувалы своихъ гнобителівъ пекельнымы муками. Їнколы повстанци бралы перемогу; наприкладъ въ 1628р. за проводомъ Тараса Трясыла, Украинци підъ Переяславомъ зовсимъ зныщылы польске військо. Тоди козаки у купи зъ людьмы, що зрикшы ся крипацтва та приставшы до повстання такожъ личылы себе козаками, почыналы грабуваты вси панськи маєтки та костелы, панівъ та всихъ панськихъ орендарівъ выризувалы, панськи хозяйства выпалювалы. Але врешти решть перемагалы всежь тагы паны, и тоди страшенно пекельнымы муками каралы повстанцівъ. Тыхъ що самы підъ часъ повстання ставалы до зброи,

паны катували люто, рубали имъ руки, ноги, головы, живцемъ жарыли на легкому огни, зъ живыхъ здырали шкуру; тамъ, де здѣймало ся повстання, выпалювали цѣлы села та хутори; ынколы пѣсля повстання замѣстъ людяного мѣстечка лышали ся тилькы куны попилу, а мижъ нмы хыжи вовкы обѣидали непаховани тѣла покаранныхъ украинцевъ. Колы паны хотѣлы караты, то воны вырѣзывали всѣхъ и чоловѣкѣвъ и жинокѣвъ, и дѣтей, и старыхъ, ниhto не утигавъ видъ панськой помсты. И мижъ сѣмы лютымы панамы булы не лыше мяхи, але й наши украинськы православной виры шляхтычи, що бажалы у купи зъ панамы польскымы вызыскуваты украинськыхъ хлѣборобѣвъ, одибравшы у ихъ землю та зганяючы на панщыну. И панщыноѣ тыснулы що разу дужче, наверталы до неи бѣльше люду, а люде не зважаючи на катування, на те, що кровь лыла ся по всѣй Украинѣ рѣчкамы, знову ставалы до зброи знову здѣймалы повстання, або тѣкалы на Сѣчь на запорожжя, єдиный вѣльний кутокъ на всѣй Украинѣ, якого не здолалы паны зныщыты та зрабуваты. Але тѣкаты на запорожжя заборонялы, каралы смертю всѣхъ утигачѣвъ, кого тилькы зловылы, одже люду на запорожжи чѣмъ разъ бѣльшало и врѣшты запорожцы здѣйнялы ся на оборону своихъ братѣвъ, усѣи зневоленой Украинѣ.

Въ 1638 році полякы покорылы повстання пѣдъ проводомъ Остряныци та Гуни и намирылы ся

зовсимъ выкоринити всіхъ козаківъ. По всій
України порозставляли польске військо, замість
гетьманівъ поставили польськихъ комиссарівъ,
попалали козацьки чайки, а щобъ спынити
утикачівъ до Сичи, выбудували на дорози фор-
тецу Кодакъ на берези Днипра, щобъ переймати
всїхъ, хто тикає до Сичи, чы стеномъ, чы водою.
Польскому війську дозволено було грабувати и
катувати весь український народъ. Люде, що
жили въ той часъ, пысали, що пань та військо
багато людей ризали на шматкы, або вишали
на гакахъ, дитей у казанахъ варыли, жинкамъ
груды деревомъ вытыскали, весь людъ гнитыли
податками та панщиною. Весь український народъ
було повернено у кринацтво. Такъ стогнала въ
страшныхъ мукахъ Україна ще десять роківъ,
ажъ докы въ 1648 році не зняло ся Запорожжя
пидъ проводомъ гетьмана Богдана Хмельницького.
Тоди зняло ся страшенне повстання, вся Україна
запалала, полила ся кровъ ричками; весь народъ
прыставъ до повстання и зъ помичю татаръ
у великихъ бояхъ перемоглы польске військо.

Зъ першого початку Богданъ Хмельницький
рушившы на Україну зъ запорозькымъ військомъ
и зъ татарами, розповсюдивъ по Україні гра-
моты, де склыкавъ народъ до повстання обичаючи
ся всіхъ зрабованыхъ хлиборобівъ перевести
у вильный козацький станъ. Народъ терплючы
тяжки муки у кринацтви зъ перевелыкою ра-

Львівська д. р. ж. о. б. н. а.
наукова б. о. ж. о. б. н. а.
№ 2716

дистю читавъ грамоты Хмельныцького, а колы прыйшли звистки про перши побиды козакивъ надъ польскымъ вѣйскомъ, то повстання зирвало ся зъ нечуваною сылою. По всѣй Украини люде соткамы та тысячама здѣймали ся на панивѣ, выбирали ся до табору Хмельныцького, а то просто складали соби загоны и бродылы по панськыхъ маеткахъ катуячы панивѣ, караючы за все лыхо, якого зазналы видѣ ныхъ передѣ повстаннемъ. Люто катували панивѣ, важко й переказаты вси ти муки, яки выгадувавъ для ныхъ вызволенный народѣ. Панивѣ, панѣ, панянокѣ, старыхъ и малыхъ ризалы, вишалы, роздыралы по поламъ, вырывалы шматкамы мясо, сверылы очи, зъ живыхъ здыралы кожу. Помста скрывдженного народу не мала кинця-краю.

По всѣй Украини видѣ Сичи ажѣ до Львова пройшовѣ Хмельныцькый, розбываючы и розгоняючы польске вѣйско разѣ за разомъ. Паны налягани повстаннемъ та страшною карою тикалы до Польщи, хто не стратывѣ жыття середѣ повстання. Не пройшло й року, якѣ не лышыло ся на всѣй Украини ни одного пана. Зрабованный край ставѣ вильнымъ. По всехъ мистахъ стривалы и славылы Богдана Хмельныцького, яко видѣ Бога данного оборонця и заступныка Украины.

Але зѣ цимъ вызволомъ Украины лыхо и не скинчыло ся, воно тилькы почало ся. Ричѣ у тимѣ, що ни Хмельныцькый ни старшына козацька,

хочъ и пысалы грамоты до народу, але николи не бажалы справди знесты крипацтво по всій України. Та це йимъ було-бъ и не користо. Козацька старшына бажала выгнаты панивъ, але за для того, щобъ самымъ осисты замість ихъ. Щобъ маты сылу на Україні, то гетьманови и всій старшини потрибно було маты певне вйсько, на яке-бъ всны могли оперты ся и маты право на володиння землею, дебъ жылы хлиб-робы, щобъ ихъ вызыскуваты и въ той спосибъ пануваты на Україні. Тому то и Сагайдачный не домагавъ ся знесення крипацтва, а лыше того, щобъ у козацьки реестры було запысано сорокъ тысячивъ вйська, тогожъ сомого домагавъ ся и Хмельныцький. Вони домагалы ся такожъ, щобъ козакамъ було плачено жалування, щобъ козаки булы задоволени зи свого стану и завше стоялы въ оборони гетьмана и старшыны, а зносыты крипацтво вони не хотилы, бо самы хотилы маты крипакивъ; не бажалы скасуваты панщыны, бо бажалы зъ панщыны корыстуваты ся самы.

Такымъ чыномъ, колы Украина була увильнена зъ паньскои, лядьскои неволи, и вся Польша тремтила, щобъ Хмельныцький не пійшовъ зъ козакамы и руйнуваты, позаякъ все польске вйсько полягло або розбигло ся, або попало у неволю до татаръ, що воювалы у купи зъ козакамы, Хмельныцький и гадкы не мавъ рушаты на Польшу; винъ навпаки поспишывъ ся замырыты ся зъ польскимъ королемъ.

Шість роки в тягнуло ся повстання Хмельницького и тилько разивъ за протягомъ сего часу Хмельницькый пристававъ до згоды зъ ляхами, але що разу згода не могла довго тривати, бо ни паны польски ни украинський народъ не булы зъ неи задоволени. Писля згоды зъ ляхами лышало ся у вйську лыше сорокъ тысячивъ козакивъ, а решта вси соткы тысячивъ вызволеного народу мусилы знову вертати ся у крипацтво, знову одробляты панщину; корыстувала ся зи згоды лыше старшына козацька, бо писля згоды воеводы та урядъ по Украини ставивъ ся зъ козацькои старшыны; козацька-жь старшына мала соби землю, на якій одроблявъ панщину украинський народъ. Кримъ того паны писля згоды такожь вертали ся на Украину у свои маєтки и до ихъ знову народъ мусивъ ити у крипацтво. Розуміеть ся ни украинський народъ ни паны не могли пристаты до згоды. Паны не могли згодыты ся, щобъ ими на Украини заряджувала козацька старшына, кримъ того не могли примусити робити на себе панщину людей, що вернули ся що лышь видъ зброи знову до плуга; а такожь украинський народъ не мигъ пристаты на те, щобъ знову буты у неволи, та обробляты панщину панамъ, зъ якими провадивъ стилькы часу криваву вйну и якихъ навить побидивъ у вйни. Такимъ чыномъ народъ не хотивъ корыты ся панамъ, паны жалилы ся старшыни та

Хмельныцькому. Хмельныцький розсылавъ сувори наказы, навить каравъ смертю тыхъ непокирнихъ, що не згоджувалы ся робыты панщыны, але те все ничего не допомагало и вѣйна знову здиймала ся. Вѣ такий спосибъ повстання та вѣйна провадылы ся за протягомъ шосты рокивъ. Народъ грабувавъ та палывъ панськи маетки, паны ныщылы та палылы народне добро, татары, що прыходылы до помочы козакамъ, грабувалы и руйнувалы и панивъ и народъ. Народъ за вѣйськовою справою не мавъ часу робыты хлѣбъ, а колы де-що и було заораного та засѣяного, то и те ворогы ныщылы. Такимъ чыномъ, за протягомъ шосты рокивъ Украина геть выгорила, зруйнувала ся, почавъ ся голодъ. Доборолы ся до краю; треба було сему повласты якыйсь кинець; и Хмельныцький його знайшовъ. Писля довгого вагання нарешти Хмельныцький и старшына стали на тому, щобъ на завше виддилиты ся видъ Польщи и прылучиты ся до Москвы; пиддаты ся пидъ московського царя, абы зъ його запомогою виддилиты ся зовсимъ видъ ляхивъ. Народъ зъ радистю приставъ до того, бо все лыхо бачивъ видъ панивъ польськихъ та сполицьныхъ. У московськимъ царствѣ хочъ такожъ було крипацтво и такожъ весь народъ дилывъ ся на панивъ та крипакивъ, якъ у Польщи, алежъ одразу Москва не могла свѣй ладъ перевести на Украинѣ, а кримъ того старшына злучаючы ся зъ Москов-

щыною зробыла таки умовы, щобъ московське вѣйсько на Украини не стояло, щобъ весь урядъ складаѣть ся зъ козацької старшыны, и щобъ гетьманъ зъ старшыною незалежно правылы Україною, яко окремою державою.

Въ такий спосибъ Украина прылучыла ся до московського царства у 1654 роци. На короткий часъ видпочыла Украина видъ кривавои боротьбы, видъ ненавысного крипацтва. Знову зазеленилы нывы, уквитчали ся береги Днипрови селамы та хуторамы, розвынувъ ся по селахъ добробутъ, розвынула ся и просьвита. Въ кожному сели завела ся школа и ходылы до нейи вильныхъ батькивъ вильни диты вчиты ся евангелыи правды та любовы. Але дуже короткий часъ видпочывала Украина. Ще за життя гетьмана Хмельныцького зняла ся вѣйна зъ Польщею, бо Польща не хотила втераты багатого краю, пышнои Украины. Кримъ вийны зъ Польщею прылучило ся лыхо видъ Московщыны та видъ своеи старшыны.

До тогожъ и старшына козацька, що правыла Україною, почала ришуче сходыты на панивъ, та повертаты хлиборобивъ у своихъ крипакивъ, а спостеригшы, що Москва хоче замисть їм посадыты своихъ московськихъ панивъ, почала кидаты ся зъ йидного боку до другого. То знову пиддалы ся королеви та прылучылы ся до Польци, а то не хотылы никому пидлягаты, а

зробыты Украину незалежною державою и для того звертали ся до Туреччыны. Стало ся тому такъ, що и москали и ляхы и туркы руйнували Украину, и та руина тягнула ся вже не шість рокивъ а цилыхъ пивтора ста. До нащадку Украину тоди зруйновано, обернено у пустыню, де лишъ хыжи звіри блукалы, а колы де и лышала ся люде, то вже въ знесылли, зруйновани не могли змагаты ся проты панщыны.

Такымъ станомъ и скорыстувала ся Московщина; царь московскый завивъ загальне крипацтво и довивъ Украину до того стану, въ якому вона и заразъ конае.

III. Руина.

Будь що будь, а перші часи після прилучення України до московської держави були для народу короткою тодиною відпочинку від ненависного кріпацтва. Хоч ніяких умов, що до стану селянського не переведено і права хлібороба бути вільним не застережено, але чи старшина козацька, що змагала ся на свою користь запровадити панщину, чи московський уряд, що домагав ся того-ж самого, відразу досягнуты своєї мети не здолали-бъ и тому мусили до того весты справу доволы. Таким чином український народ якійсь час мав користуватися зі свого вільного хліборобського стану на своїй вільній землі. А що сей час був саме часом визволення з польської неволи и прилучення до московської держави, то се на довго зміцнило прихильність народу до Москви и ненависть до Польщи, такъ що опісля, коли здійсмали ся народні повстання, то народ завжди бажав прилучення до московської держави.

Але ынакше поводылы ся козаки и особлыве козацька старшына. Коли Украина прилучала ся до московської державы, то умовы прилучення укладалы гетьманъ и старшына и вони залышывшы ынтересы народу, хлиборобивъ, вси умовы уклалы на корысть козакивъ и козацькои старшыны. Тому, укладаючи умовы, вони покладали, що козакивъ повинно бути лише сорокъ тисячивъ и никто бильше кримъ вписаныхъ у рейестръ до козакивъ належаты не може; що козаки уси мають одержуваты жалування, що козаки соби обирають гетьмана и всю старшыну вильными голосамы, а гетьманъ управляє Україною яко незалежный князь; скризь по всій Україні мають бути воеводы, полковныкы и ынъши урядныкы лише зъ козацькои старшыны. Въ такий спосибъ злучаючи ся зъ Московю, козацька старшына гараздъ умовыла ся що до свого стану, и одразу почала змагаты ся, абы зійты на панъство та по троху закрипыты соби знову вильныхъ хлиборобивъ, щобъ корыстуваты ся поганяючи йихъ соби на панщину. Гетьманъ одразу почавъ своїмы универсаламы даруваты своїй старшыни вильни стени, де сидилы вильни хлиборобы, такъ само, якъ ранійше король польскый дарувавъ ту землю своїй шляхти; старшына-жъ загарбуючы въ той спосибъ землю уклала умовы зъ вильными хлиборобамы, що на сій земли сидилы, въ той спосибъ, щобъ

поволы перевесты ихъ у крипацькый станъ та погнаты знову для себе на панщину. Але и гетьманъ и старшына зъ першого-жъ початку спостериглы, що царь московскый хоче, щобъ замисть старшыны козацькою посадыты на Украини своихъ московськихъ панивъ. щобъ замисть гетьмана и козацькою старшыны понасылаты своихъ московськихъ урядныкивъ и щобъ замисть козацького вйська поставыты на Украини своихъ москаливъ и въ той спосибъ вызыскуваты Украину на корысть московского панства; царь московскый намагавъ ся, щобъ податки по Украини зъ людей здыралы воеводы московски и вжывалы ихъ на корысть московськихъ: царя та панивъ, щобъ такимъ чыномъ запровадыты на Украини зовсимъ такой ладъ, якъ на Московщыни, щобъ такъ само повернуты народъ у крипацтво и щобъ земля украинська видъ московскои ничымъ не видрижняла ся. Такимъ чыномъ козаки и старшына козацька зъ гетьманомъ, що правылы всею Україною, бачучы, що заходы московски йдуть имъ на зло, стали намагаты ся, абы знову видъ Москвы видлучыты ся.

Видъ тоди почавъ ся на Украини неладъ. Ще старый Хмельныцькый бачывъ, щ зъ Москвою до добра не доведе и обмирковувавъ, въ який спосибъ зирваты злуку зъ московськымъ царемъ. Писля смерты Хмельныцького царь мо-

сковський почавъ ще бильше уризуваты права гетьманамъ та старшыни, почавъ бильше насылаты на Украину московского вйська, та по украинськихъ мистахъ саджаты московськихъ воеводъ, и тому старшына змиркувала, що буде корыстнійше прилучиты ся знову до Польщи. Одже народъ, гараздъ памятаючи лядську неволю, ни на яку злуку зъ Польщею приставаты не бажавъ, але бажавъ пидтрымуваты злуку зъ Москвою. Кримъ того народъ уже не йнявъ виры козакамъ, спостеригшы, що ще видъ часивъ Сагайдачного въ боротьби зъ ляхами козаки обстоювавы лыше свою корысть не зважаючи на весь народъ. Видъ сего неладу межы народомъ та козаками изняло ся власне лихо, бо московський царъ корыстувавъ ся зъ сего неладу та чымъ разъ то бильше вызыскувавъ Украину на корысть Москвы.

Особливо сей неладъ выявивъ ся, колы въ 1658 роци, черезъ рикъ писля смерты Хмельницького, новый гетьманъ Выговський у Гадячы приставъ на те, щобъ знову злучиты ся зъ Польщею. Гадяцький договиръ властиво бувъ для украинцивъ бильше корысний, а нижъ вси ыньши, бо писля гадяцькихъ умовъ на Украини не повинно буты ніякого крипацтва; Украина повинна буты зовсимъ вильною и самостійною державою, лыше гетьманъ мусивъ буты стверджений польськимъ королемъ. Писля гадяцькихъ

умовъ Україною мусивъ правыты гетьманъ та старшына, весь урядъ повиненъ бути український; гроши такожъ повинны були робыты ся свои, українськи; повинно було бути два українськи университеты и богато шкіль ыньшыхъ; такожъ можна було всимъ вильно друкуваты книжки. Але и въ Гадяцькому договорі тежъ ничого зъ певністю не застережено що до права народу и тому народъ бувъ певенъ, що договору не будуть виконуваты и знову заведуть кринацтво та неволю; тому народъ ніякимъ чыномъ прыстаты до сего договору не згоджувавъ ся. Почала ся знову кривава війна: московський царь не хотивъ втратыты України, а полякы такожъ личылы Україну частыною Польщы и не хотылы згодыты ся, щобъ вона належала до Москвы. Козакы зъ гетьманомъ пидтрымувалы військо польське, а народъ московське. Московський воевода поставывъ нового гетьмана, зибравъ нове козацьке військо и почала по всій Україні знову текты кровь річками: козакы стали воюваты зъ козаками, повстало богацько гетьманивъ, а до того чы ляхы чы москали выпалювалы та ныщылы по Україні и села и миста. Въ такий спосибъ проваджено війну девять рокивъ, поки въ сій війни не знеселылы ся кримъ України такожъ Москва та Польща. Ни идна ни друга держава не могла wyboroty задля себе України и врешти стали на тому, щобъ поди-

лыты їи на двї частыны: щобъ вся Украина зъ ливого боку Днипра и Кийивъ належавъ до державы московської, а весь правый берегъ Днипра — до Польцы. На таку умову прыстали и Москва и Польша у 1667 роци. Ся умова называється ся Андрусивський договіръ. Писля сего договору Украину подилилы на двї частыны на майже пивторасто рокивъ и цей часъ называється ся „руиною“, бо саме тоди зруйновано Украину цилкомъ. На ливому берези за той часъ заведено поволы кринацтво, а правый беригъ такъ зруйновано, що на всему простори лышыло ся два мѣста, де ще жыло трохи людю, се у Билій-Церкви та у Немырови, а решта вся правобережня Украина стала нимою, безлюдною пустынею.

Якъ тилькы рознесла ся чутка про Андрусивський договіръ межы народомъ, на всему Правобережжи знявъ ся незвычайный переполохъ. Налякани селяны зрозумѣли, що ихъ повертають у ту саму лядську неволю, проты якої вони провадылы криваву боротьбу вже цѣлыхъ сто рокивъ и для якої такъ довго руйновалы свій край. Знесылений у столитній боротьби народъ не здолавъ уже пидійняты нове повстання и отъ, щобъ не вертаты ся у лядську неволю, почавъ цѣлымы селамы та мѣстечкамы переселюваты ся на ливый берегъ Днипра, заселюваты Полтавщину та Слобожанщину. Почавъ пустисты край

видь тыхъ переселенъ, але тыхъ, хто лышавъ ся у своихъ оселяхъ, спиткало ще бильше лыхо. Ричъ у тимъ, що на Правобережжи старшына козацька роздѣлила ся на двѣ частыны. Одна частына волила лышыты ся у пидданствѣ Польщы, а друга бильша частына бажала Украину зробыты вильною самостійною державою. А що своею сылою видбыты ся видь Польщи було годи, а Москва писля Андрусивського договору зъ Польщею помырыла ся, то гетьманъ Дорошенко зи старшыною и козакамы надумалы ся пиддаты ся пидъ турецького султана. Въ 1669 р. Дорошенко зъ усією правобережною Україною прылучывъ ся до Туреччыны, маючы надію, що до земли турецькой далеко и видь туркивъ легше буде видбыты ся. Але тутъ знову Польша не могла згодыты ся, щобъ Украина, що належала Польщи виддавна, и за яку Польша що лышь перевела важку вѣйну зъ Москвою, щобъ видѣйшла до Туреччыны. Зняла ся знову вѣйна. Турецькый султанъ прыйшовъ обстоюваты свою нову землю зъ незличенымъ вѣйськомъ и злучывъ ся изъ Дорошенкомъ; польске вѣйсько злучыло ся изъ козакамы, що волилы лышыты ся пидъ Польщею и нарешти въ вѣйну замишала ся Москва, що знову бажала прыгорнуты собі усю Украину и прыслала провадыты вѣйну зъ туркамы та ляхамы свое вѣйско у куни зъ ливобережnymi козакамы. Тры ворожи вѣйська грабувалы и руйнувалы

Украину разомъ. Народъ почавъ ще бильше, ще густійше забираты ся на ливый берегъ Днипра а все, що лышало ся на правому берези було чужымы вѣйскамы попалено, поруйновано, зныщено. Полякы, москали, туркы палылы та руйнувалы одни передъ другымы. За нови десять роки вѣ вийны изъ усихъ сель та великихъ мистъ по правобережній Украини лышылы ся сами тилькы руины. Не маючы сылы довше терпеты вси лыха, вийны, цили миста якъ отъ Чыгырынъ, Канивъ, Корсунъ, Жаботынъ, Ржыщовъ и ынъши переселылы ся на ливый берегъ, а хто не встыгъ забраты ся, той гынувъ видъ нападуду ворожого вѣйска. Такимъ чыномъ весь край занастылы, обернули у пустыню, де лыше дыкы звыри блукалы, а чоловичои души не було и на сотни верстовъ. Зруйнувавшы вѣ той спосибъ Украину и Польша и Туреччына и Москва побачылы, що за пустый безлюдный край не варто провадыты криваву вѣйну и знесылюваты тилькы себе и замырылы ся межы собою зъ тою умовою, щобъ зруйнована Украина такъ пустынею и лышала ся, щобъ їи не заселювано и щобъ вона ни до кого не належала. Зъ такою умовою скинчылы вѣйну, колы на правобережній Украини не лышало ся ни селянына, ни козака, ни пана, а лыше булы хыжи звыри та руины колысь пышныхъ осель. Такимъ чыномъ вся правобережна Украина мусила лышыты ся на завше незаселеною пу-

стынею и никому не належаты, бо ни у кого изъ сусидныхъ державъ не було ни сылы ни певного права нею володиты. Алежъ чы мигъ на довший часъ лышаты ся незаселенымъ пышный та богатый край? Чыжъ мигъ народъ, выгнанный зъ нього, забыты свои стари осели, закинуты гадку повороту до дому и не личыты свое выгнання часовымъ лыхомъ? Розуміеть ся се статы ся не могло. Народъ тымъ дужче, тымъ горячийше змагавъ ся вернуты ся на правобережну Украину, бо переселивши ся на ливый берегъ Днипра винъ опынывъ ся пидъ московськымъ урядомъ и козацькою старшыною далеко не въ доброму стани.

Ричъ у тимъ, що пиддавшы ся московському цареву и выгнавшы зъ усеи Украины польскихъ панивъ, козацька старшына почала намотаты ся абы захопыты до своихъ рукъ усю землю и пидгорнуты пидъ себе усихъ селянъ и простыхъ козакивъ, себъ-то завесты таке саме шляхетство, видъ якого народъ стилькы часу видбывавъ ся. Одразу того завесты було не можливо и тому народъ якийсь часъ видпочывавъ; а колы правобережна Украина одійшла знову пидля Андрусивського договору до Польши и тамъ зняла ся „руина“, то народъ почавъ тысячами переселяты ся на Украину ливобережну, або якъ вона тоди стала называты ся „гетьманщину“. Але ще починаючи видъ Хмельницького змагання старшыны

перетворыты ся у паньство, стали выявляты ся у тому, що гетьманъ почавъ роздаваты цили села и велики маетки земли, де сидили хліборобы, козацькымъ старшынамъ за вйськови послугы. Зъ початку се народови не дуже вадыло, помы трапляло ся не часто; кримъ того до половыны симнайцятого вику ливый берегъ Днипра бувъ заселений дуже зридка. Таковымъ чыномъ перши переселенци зъ правого берега за часивъ Хмельныцького и першыхъ гетьманивъ писля його, знаходылы шыроки ланы, що не булы заселени и ни до кого не намежалы, и записылы ся земли, яко перши и володители по праву, що называеця „займанщина“. Але швидко пустопорожнихъ земель не стало и новымъ переселенцямъ доводило ся оселюваты ся на земляхъ, що вже належалы нашимъ володителямъ и доводило ся зъ сымы володителямы прыставаты до якоисъ згоды. Отъ зъ сего найбільши и найбогатйши володители земли, переважно старшыны, що записылы землю зъ призову гетьманивъ и почалы корыстуваты ся, щобъ запровадыты знову крипацтво. Вони намагалы ся повернуты въ своихъ крипакивъ селянъ, що жылы на земляхъ, яки дарувалы имъ гетьманы, а табожъ повернуты у селянъ простыхъ козакивъ. А тому, що и те и друге було зразу зробыты нелегко, то володители земли почалы поводиты ся хитрощамы. Вони починали сыльно тыснуты

селянъ и козаківъ, щобъ ти покинули свои земли и вийшли зъ села; тоди здобувши видъ гетьманівъ папери на володиння землямы, що лышылы ся знову вильнымы, вони починали оселюваты на сыхъ земляхъ новыхъ переселенцівъ, яко пидсусидкивъ та слобожанъ. Але зъ сымы новымы переселенцями укладалы певни умовы на недовгый часъ, пиля якого си пидсусидкы ставалы крипакамы володителейъ земли.

Такымъ чыномъ станъ народу на ливобережній України такожъ чымъ разъ то гиршавъ и пидчасъ руини ставъ невымовно важкый. Такъ що въ 1686 роци вже по всій гетьманщини зняло ся вельке народне повстанне, але його розвіявъ гетьманъ Мазена.

Кримъ того московскый царь спостеригшы, що Украина, роздилена на дви частыны и до того знесылена руйною, не здолае бороты ся зъ його вйськомъ, почавъ ламаты умовы, на якихъ Украина прилучыла ся до Москвы, почавъ чымъ разъ бильше насылаты на Украину московского вйська та московскыхъ воеводъ и урядныкивъ, а москали дуже гнитылы и ныщылы украинскый народъ, и змагаючы ся запосисты замисть козацькою старшыны такожъ на московскый ладъ запроваджувалы крипацтво.

Розуміючы змагання московского царя и уряду опануваты Україною, козацька старшина зъ гетьманомъ Мазеною зробылы въ останний

разъ пробу видлучыты ся видь Москвы, та зробыты Украину самостійною державою. Задля того Мазепа скорыстувавъ ся зъ вѣйны, що пидъ той часъ Москва провадыла зъ Шведамы и прылучывъ ся у купи зъ старшыною та малою частыною козакивъ до шведського вѣйска. Але народъ за старшыною не пидѣйнявъ ся, бо ненавидивъ и старшыну и особлыве гетьмана Мазепу за те, що вони запроваджувалы на Украини панський ладъ та заводылы народъ у крѣпацтво. У великимъ бою пидъ Полтавою у 1709 роци царь московський зъ великимъ вѣйскомъ перемигъ маленьке вѣйсько шведське зъ горсткою козакивъ и Мазепа мусивъ утѣкаты въ Туреччину. Незабаромъ пѣсля того московський царь и зовсимъ скасувавъ гетьманський урядъ, а замисть того прыславъ до Кыйива та ыншыхъ мѣсть своихъ воеводъ, щобъ правыты Україною, збираты по нѣй податкы московському царевѣ та урядовѣ, та заводыты крѣпацтво и весь московський ладъ.

Такымъ чыномъ, колы Украину правобережну зовсимъ зруйновано и обернено у пустыню, то народъ зъ неѣ переселявавъ ся въ гетьманщину, на ливый берегъ Днипра. Але опынывшы ся и тутъ не въ доброму стани, почавъ знову забираты ся до своихъ старыхъ осель. Такъ у 1683 роци въ зруйнованому Хвастовѣ осивъ козацький полковныкъ Семеня Палѣй, и пидъ його проводомъ стала заселяваты ся Хвастов-

щина ажъ понадъ Бугъ и до Днистра, зъ того самого народу, що передъ тымъ покинувъ тутъ свои осели та тикавъ видъ руины въ ливобережну Украину. Польща, згодившыся на те, щобъ Украина лышала ся пустынею, не боронила їи заселюваты. Народъ селившыся тутъ, мавъ повну волю, Палій всіхъ заводивъ у козацькый станъ, такъ що край почавъ дуже хутко заселюваты ся. Населення розросло ся и сягнуло ажъ до Полисся, де сидили ще польски паны и держали у крипацтви народъ. Але колы Палій зъ козаками почали зъ Полисся та Подоля такожъ потрохы выгонити панивъ та заводити козацькый ладъ, повертаючи усихъ крипакивъ селянъ у вильныхъ козакивъ хлиборобивъ, то Польща почала тыснуты Палія и намагаты ся, щобъ знову повернуты козакивъ у крипацтво. Палій звертавъ ся за запомогою до московського царя та до гетьмана Мазепы, але имъ обомъ було не корыстно пидтрымуваты козакивъ, бо вони сами намагали ся впровадыты крипацтво, щобъ вызыскуваты народъ на корысть панивъ. Тому въ 1711 р. московскый царь, погодившыся зъ Туреччиною та Польщею, выдавъ указъ, щобъ правобережна Украина лышыла ся пидъ владою Польщи, а щобъ козаки, що не хочуть корыты ся панамъ, забирали ся знову на ливый берегъ Днипра. Такимъ чыномъ народъ, що не мавъ змогы самъ боротыся зъ Польщею, мусивъ знову

переселюваты ся, а зъ Польщи прыйшло вельке вѣйсько и примусило всихъ, хто лышывъ ся, погорыты ся польскимъ панамъ. Въ такий спосибъ въ 1713 роци нѣ завше зныкло козацтво въ правобережній Украини, а опанувалы краемъ знову польски паны и въ знесыленій зруйнованій земли вже стало запровадылы панскый ладъ и тяжку, ненавысну панищину.

Такымъ чыномъ пилля усей довгои кривавои боротьбы „руина“ скінчила ся тымъ, що на ливому берези Днипра запанувалы московскы паны та козацка старшына, заводячы народъ у крипацтво, а на правому берези — польски паны выкорѣнылы зовсимъ козакивъ и завелы шляхетскый ладъ, такъ що булы тилькы полякы-паны та украинскый народъ - крипакы. На правобережній Украини пилля того, ще разъ зняло ся вельке народне повстанне, а Украина ливобережна вже видъ тоди замовкла а народъ схывывъ покирливо свою голову у московському ярми.

IV. Гайдамаччына.

Польска шляхта такымъ чыномъ цилкомъ опанувала правобережною Україною лыше зъ початку висимнайцятого вику, колы звидты зныклы на завше казаки. Писля польскыхъ законивъ весь народъ дилывъ ся на дви частыны: панивъ-шляхту, що посидала вси земли, и селянь-хлопивъ, що жылы на тій земли и за право жыття мусилы робыты на пана тяжку панщину.

Одже колы писля 1713 року, писля зныщення въ краю козакивъ, на степову У раину насунулы знову паны-шляхта зъ Польщи зъ королівськымы та сеймовымы грамотамы и универсаламы на право володиння всимы землямы Украины, то воны знайшлы край дуже малолюднымъ и одразу запровадыты закономъ панщину не могли, бо булыбъ розигналы и той народъ, що знайшлы на сихъ земляхъ. Ранійше а нижъ запроваджуваты панщину треба було заселыты земли, щобъ маты для тойжъ панщины робучи руки. Але щобъ заселяваты земли, паны мусилы

заклыкаты на си земли переселенцивъ прыва-
блюючи ихъ корыстными для хлиборобивъ умо-
вами, на якихъ виддавалы на посилисть свои
земли. Кримъ того потрибно було спыныты се-
лянъ видъ выселення зъ сего краю до степивъ
запорожськихъ та волоськихъ. Забороныты сы-
лою тикаты на вильни степы, шляхта не мала
можливосты, бо польскый урядъ бувъ дуже сла-
бымъ для того, щобъ своею сылою стрыматы
народъ.

Табымъ чыномъ шляхта мусила вживаты
хытрощивъ. Паны стали на томужъ, що вжи-
вали и на ливому берези старшына та москов-
ськи дворяны; воны намирылы ся запроваджу-
ваты панщину поволы. Для того степова укра-
инська шляхта почала розсылаты та розвишу-
ваты понадъ шляхами универсалы та лысты до
народу заклыкаючи селыты ся зъ легкымы умо-
вами на своихъ земляхъ. Сымы лыстами оби-
цялы народови дозволяты селыты ся на своихъ
земляхъ за дуже не великый зъ початку чыншъ,
а то и зовсимъ безъ чыншу. Навить по ынышыхъ
мисцяхъ, то пропонувалы и зовсимъ даруваты
землю у власнисть, на де-якый часъ розуміеть ся,
абы тилькы такъ чи ынакше заселыты землю,
маты робучи руки. На си лысты та универсалы
и справди стали сходыты ся та оселяты ся въ
великому чысли селяне зъ сусидныхъ Подилля,
Волини, Полисся, навить зъ Галычыны, а такожъ

зъ ливобережної України, де вже на той часъ старшина зъ московськымъ урядомъ встygлы за-провадыты панщину гирше шляхетськои. Переселюючи ся на степову правобережну Україну народъ сподивавъ ся хочъ якыйсь часъ перебуты въ лишныхъ обставынахъ, не зазнаты тяжкою панщыны. Але чымъ бильше сходило ся народу, чымъ густійше заселювавъ ся край и чымъ меньше боялы ся паны лышыты ся безъ робучыхъ рукъ, тымъ бильше воны уризувалы хлѣбоборобамъ воли, тымъ бильшого вымагалы чыну за землю, а то й зовсімъ заводылы панщину. Обуреный народъ обстоювавъ свои права, свою волю и врешти боротьба народу зъ панами знову зняла ся страшна, кривава.

Ще якъ тилькы зныклы на Правобережжи козаки, а почала находыты шляхта, народъ, що лышывъ ся въ сьому край и не мавъ сылы отверто зи шляхтою бороты ся, всежъ бажавъ обстоюваты свое право и домагаты ся, щобъ Украина була вильною для вильного народу. Не здолаючи статы до бою зъ польскымъ вѣйськомъ, народъ мусивъ провадыты боротьбу таємно, особнымы нападамы на окремыхъ панивъ. Такимъ чыномъ зразу, якъ тилькы почала злитаты ся шляхта, гурты народу, селянь, ынколы за прыводомъ козака зъ залорожжя, або зъ гетьманщыны, почыналы збираты ся у ватагы и, ховаючи ся не лисахъ та байракахъ, робыты напады на шляхту

по їи оселяхъ. Панивъ звичайно вбывалы або выганялы геть, добро ихъ грабувалы, а люде, що сидилы на панській земли, ставалы вильнымы, докы не прыбувавъ новый панъ. Чымъ бильше паны вызыскувалы, чымъ гирше заводылы панщину, чымъ тяжче ставало народови їи обробляты, тымъ бильше народу прыставало до такыхъ ватагъ и тымъ частійше воны нападалы на окремыхъ панивъ. Почалы заводыты ся таки ватагы не тилькы по степовій Украини але и на Полисси и на Волини та Подиллю. Звалы ся люде, що складалы си ватагы, гайдамаками, а проводари ихъ, що проводылы ватагамы, называлы ся отаманамы або ватажками.

Паны личылы гайдамакивъ звичайнымы розбышаками и старалы ся ихъ ловыты та гризно караты, але народъ имъ дуже спочувавъ, бо личывъ ихъ оборонцями своихъ правъ, вызволителямы зъ панської неволи. Селяне подавалы часто видомосты гайдамацькымъ ватагамъ и допомагалы руйнувати та грабувати панивъ, щобъ хочъ въ той спосибъ помстыты ся за напынену панщину.

Зъ поча тку гайдамакы робылы напады на окремыхъ лыше панивъ, але чымъ разъ дали до ихъ прыставало бильше народу, воны ставалы смилвїйшымы и робылы гризнїйши напеды. Чымъ дужче паны вызыскувалы народъ, тымъ бильшой сылы набиралы гайдамакы и

нарешти въ 1768 році въ степовій Украини зняло ся вельке гайдамацьке повстанне, що называється Коливищиною. Зъявившысь пидъ проводомъ Зализняка пидъ Чыгырыномъ не велька гайдамацька ватага на 18 человека, зразу зросла до велького гайдамацького війська; одно за другимъ почалы завойовуваты гайдамакы міста Сьмілу, Лысянку та ыньши и пидступылы до найбильшого въ степовій Украини міста, до Умани. Тутъ уманське військо пидъ проводомъ свого сотныка Івана Гонта прылучыло ся до гайдамаківъ и въ два дны вони завоювалы Умань. Такимъ чыномъ въ короткій часъ вся Уманщина була въ рукахъ гайдамаківъ. Всихъ панівъ, що булы въ Уманщини, гайдамакы зныщылы, обиралы въ Умани Максима Зализняка гетьманомъ, Гонта уманськимъ полковныкомъ и почалы заводыты вильный козацькый укладъ жыття; але панування ихъ тривало дуже не довго. Москви, що мала на увази зъ Нимеччыною подылыты Польшу и бильшу частину іи прылучыты до московської державы, було не корыстно, щобъ на сій землі булы вильни козаки и тому московська цариця посылала військо засмырыты гайдамацьке повстання.

Безчесною зрадою вельке московське військо захопыло у полонъ Зализняка. Гонта и бильше тысячи гайдамаківъ и виддало ляхамъ на люти муки. Не людськымы катуваннямы ляхы

та москали засмырылы гайдамакивъ и прыму-
 сылы весь край скорыты ся Польщи. Знову, якъ
 хыже гайвороння злетила ся шляхта, знову по-
 чала заводыты панщину та вызыскуваты украин-
 ськый народъ. Знову почалы впроваджуваты пан-
 щину поволы та обдурюваннемъ заводыты народъ
 у крипацтво, ажъ помы у 1792 роци Московська
 держава зъ державами немецькымы не подиылы
 межы собою Польщи и майже вся Украина не під-
 нала підъ московську владу. Той панськый ладъ,
 якый ляхы мусилы заводыты хитроцамы та обду-
 рюваннемъ московськи пари запровадылы сылою
 и видъ тоди ажъ по сей часъ народъ мусыть
 покирлыво терныты свое лихо. И по сей часъ
 майже вся земля на правобережній Украини на-
 лежыть польскымъ панамъ; а якъ колы москов-
 ськи цари и повидіймалы землю видъ панивъ
 польскихъ, то хиба для того, щобъ виддаты ихъ
 панамъ московськымъ або загарбаты соби самымъ.
 Таковымъ чыномъ и стало ся, що и по сей часъ
 вся земля на правобережній Украини належыть
 панамъ польскымъ та московськымъ и москов-
 ському цареви, и воны всякымы крывдамы та
 неправдамы вызыскують весь украинськый хли-
 боробськый народъ.

Але помы на правобережній Украини ще
 народъ боровъ ся за свою волю, помы гайда-
 маки змагалы ся зныщыты панивъ та крипацтво,
 на Украини ливобережній народъ хылывъ ся и

покирливо приймавъ ту панщину, що йому на-
кыдала запанила старшына та московськи паны.

Писля останньої пробы виддилиты ся видъ
Московщыны та скласты окрему украинську дер-
жаву, писля тои пробы, що їи зробылы гетьманъ
Мазена зъ козацькою старшыною въ початку
в с им н а й ц я т о г о в и к у, гетьманський урядъ
швидко скасовано, а старшына побачыла, що їй
найкорыстнійше, абы краще пануваты, самій
обернуты ся на московський ладъ, та у купи зъ
московськымы панамы розкрадаты украинську
землю и повертаты на ній народъ у крипацтво.
Такымъ чыномъ старшына здобувала зъ початку
видъ гетьманивъ, а потимъ видъ московського
уряду грамоты на володиння землею, занобигала
ласкы московських царивъ, почала балакаты
московською мовою и вызыскуваты простый на-
родъ, хлиборобивъ, запроваджуючы по всій Укرا-
ини панщину. Тилькы не велька частына про-
стыхъ козакивъ лышыла ся вильнымы, а решта
весь народъ понавъ у люту неволю, проты якои
такъ довго провадивъ кроваву, завзяту боротьбу.

Нарешти цариця Катерына, царськымъ ука-
зомъ ствердыла, щобъ усьому украинському на-
родови буты крипакамы, а старшыну, що поси-
дала землю, зробыла московськымъ або россьий-
ськымъ дворянствомъ и дала лыше дворянству
право володиты землею, а вся решта народу,
кримъ невеликыи горсткы козакивъ, вси хлибо-

робы мусилы ходыты одробляты дворянамъ панщину.

Ще перши часы писля Хмельницького ставало до помочы народу вѣйсько запорожське. Але зъ часомъ запорожжя все меньше втручало ся въ украиньски справы, а дбало бильше за свою корысть, такъ що врешти лышыло вѣйськови справы, а лыше дбало, щобъ якъ найкорыстнѣйше провадыты власни справы. Запорожжя почало торгувати зъ Крымомъ та зъ Укraiною, горилкою, сильлю, рыбою, кавяромъ, выномъ та ыньшымъ. Вильни люде, що лышылы ся на Украини, почалы на волахъ перевозыты крамъ зъ Запорожжя, зъ Дону та зъ Крыму та спродуваты и въ той спосибъ заробляты гроши. Таки люде звалы ся чумакамы. Воны возылы зъ Дону рыбу та кавяръ, а зъ Крыму та зъ Запорожжя силь, выно, горилку, мидъ та крамъ усякый крымськый, турецькый та волоськый.

Чымъ дали, тымъ меньше Запорожжя провадыло вѣйськови справы, тымъ меньше вѣйсько запорожське ставало здибнымъ до вийны и нарешти въ 1775 роци, цариця Катерына завоювавши Крымъ, послала вельке московське вѣйсько зруйнувати запорожську Сичъ. Запорожци навить не оборонялы ся. Сичъ зруйновано, а вси вельки запорожьски земли роздаровано московськымъ панамъ та нимцямъ, що и

досы посадають усю Херсонщину, Катерино-славщину та пивничну Таврію.

Такимъ чыномъ пидгорнувши пидъ себе писля подилу Польщи у 1792 році всю Украину по обыдва боки Днипра зъ запорожськымы степами, цари московськи затвердылы по всій земли крипацтво и всю землю лышылы панамъ польскымъ, московськымъ та змосковщенимъ тымъ, що булы колысь козацькою старшыною. Всихъ сыхъ панивъ зробылы росейськымы дворянамы и си паны дворяне и доси посадають усю нашу землю та вызыскують нашъ народъ. А щобъ знову не зняло ся повстання, московськи цари держать на Украини сылу вїйска и якъ тилькы де обурений народъ не схоче борыты ся панамъ, зразу посылають вїйсько зъ рушныцями та гарматамы розгоняты повстання.

V. Московська неволя.

Такимъ чыномъ зъ початку девятнайцятото віку, отъ уже цилыхъ сто рокивъ, вся Украина стогне, конає у московській неволи. Цилый народъ прольвавшы 250 рокивъ свою кровь въ боротьби за волю зъ ляхама, москаляма та туркама врешти знесылызъ ся и не здолавъ уже знову статы до зброи, якъ ранійше. До тогожъ и ярмо московське є мицнїйше, анижъ до того-часне польске. Ричь у тимъ, що у Польщи завше було безладдя, війска постійного не було, грошей такожъ не було, тому зъ Польщею и легше було бороты ся. Одже московський царь дуже твердо и не похытно впровадывъ ладъ корыстный для нього и для його панивъ, що завжды його підпырають. Запровадывшы по України и скрипывшы закономъ крипацтво, московський царь одразу розставивъ по України сылу війська, щобъ стерегты, абы все було спокійно и тяжко караты, наколыбъ де знало ся яке повстання. Військо московське добре озброєне гарматамы

та рушныцями; тому, наicoli де здіймало ся повстання, або й заразь де зирветь ся бунть, одразу приходить вийсько и, розуміеть ся, не озброений народъ не може бороты ся проты рушныць, гармать та багнетивъ.

Застеригшы ся въ такый спосибъ видъ народнього повстання, царь запровадывъ саме ганебне крипацтво. Вся земля належала панамъ, и паны після царськихъ законивъ малы право колысь вильный народъ продаваты, катуваты, поганяты на панщину, знущаты ся на вси лады. Панъ мигъ хлибороба зи своєї землі продаты въ чужу сторону, мигъ забраты дитей видъ батька й матери, мигъ безславыты и ганьбыты людей, чоловікивъ и жінокъ, хлопцівъ и дивчатъ, старыхъ и малыхъ. И таку невымовно тяжку неволю нашъ народъ після кривавої боротьбы тернивъ бильше анижъ пятьдесятъ роківъ. Але чымъ дали, тымъ повстання здіймалы ся все частійше и частійше, и не вважаючи на вийсько и люти кары все бильше а бильше повставало народу и нарешти наляканий царь мусивъ у 1861 році выдаты законъ, що визнававъ народъ вильнымъ видъ панської неволи. Одже обставины зъ того закону одминылы ся мало.

Ричъ у тимъ, що царь мусивъ увильныты народъ видъ крипацтва не тилькы тому, що боявъ ся повстаннивъ народныхъ, але и зъ ыншої такожъ прычины. Повстання народни ще

який часъ царь вѣйськомъ здолавъ бы стриму-
ваты; але надійшли ынѣши справы, зъ якими
йому бороты ся було годнѣ. А то справы такі,
що корысть царя и бильшой частыны панивъ
вымагала, щобъ крипацтво було скасоване.

До початку девятьнайцятого вѣку на Укра-
ини були лише селяне-хлиборобы та паны, що
посидали землю и вызыскували на нѣй хлибо-
робивъ. Докы вильни земли були, то царь своему
панству за службу царську роздававъ землю.
Въ тей спосибъ пороздавано панамъ останни
вильни земли — запорожськи стѣны. Такимъ
чыномъ въ початку девятьнайцятого вѣку вже
вильной земли не було и царь мусивъ пла-
тыты усимъ панамъ за службу гришмы зи своєю
казны. Кримъ того царевѣ було багато потрібно
грошей, абы удержуваты вѣйсько. Правда, паны
платылы царевѣ невеликый податокъ за те, що
посидали землю и вызыскували на нѣй людей,
але тыхъ грошей царевѣ не выстарчало и царь
змиркувавъ, що йому буде корыстнѣйше увиль-
ныты людей видъ панивъ, та окремо зъ кожного
збираты податкы. Тежъ саме зрозумѣлы и ти
паны, що земли власной не малы, а служылы
въ царському урядѣ. Вони змиркували, що чымъ
бильше у царя въ казни буде грошей, тымъ
бильше вони диставаты муть зъ казны жалу-
вання. Такимъ чыномъ знесення крипацтва

було корыстнымъ цареви и тымъ панамъ, що у нього служылы вь уряди.

Кримъ того потрибно було знесенне крипацтва такожъ тымъ панамъ, що не малы власной земли, але малы гроши. Бо до початку девятнадцатого вику у насъ не було ни зализныщ, ни фабрыкъ ни заводивъ, и все, що було потрибно, люде робылы сами собі, а такожъ и все що потрибно було панови, робылы йому його власни крипакы; але коли народу збільшыло ся, то потрибно було вже будуваты заводы та фабрыкы, щобъ выробляты машинами бильше краму, та щобъ винъ дешевше коштувавъ. Тымъ панамъ, що малы гроши, корысно було будуваты фабрыкы, заводы та зализныци, бо з того можна було заробляты добри гроши, але для того потрибно маты багато робитныкивъ. А робитныкы вси булы крипакамы и ихни паны ихъ не пу-скалы на зализныци та фабрыкы, а прымушувалы робыты дома на себе. Черезъ те знесення крипацтва було потрибне и тымъ панамъ, що малы гроши, та бажалы будуваты фабрыкы та заводы. А зализныци, заводы и фабрыкы дають багато доходу цареви до казны, бо мусять платыты велыки податкы.

Таkýmъ чыномъ зважывшы корысть свою, тыхъ панивъ, що у нього служылы и тыхъ панивъ, що малы власни велыки гроши, ще й до того боячы ся народнього повстання, царь на-

решти зважывъ ся и 19 лютого 1861 року скасувавъ крипацтво.

Але царь не мигъ и не бажавъ зрадыты тыхъ панивъ, що малы землю та вызыскувалы безпосередне народъ. А тому було прыдумано такъ: крипацтво скасувати, податкамы народъ обложыты, але земли народови не давати, або дати таку обмаль, щобъ народъ не мигъ зъ неи выжыты та мусивъ ходыты робыты на земли панскій; щобъ паны всежь могли народъ вызыскувати якъ и ранійше.

И справди пилля знесення крипацтва отъ уже бильше якъ сорокъ рокивъ нашъ народъ, буцимъ то вильный, мусить тяжко бидуваты та, такъ само якъ и ранійше, робыты панщину на панскій земли, або лышыты землю та иты до заводу чы фабрыкы тамъ робыты на панивъ фабрыкантивъ; кримъ того народъ мусить платыты велыки податкы цареви та тымъ панамъ, що у царя на уряди. Правда, що паны сами не сылюють народа иты до ныхъ на роботу, такъ за те сыле голодъ и холодъ, бо безъ того народови ничого булобъ исты, ни зъ чого булобъ выжыты.

Такъ стало ся, що весь нашъ украинскый народъ, не вважаючи на його славу и довгу, криваву боротьбу привелы до того стану, що заразы вси 25 миліонивъ нашего люду хилять свои головы у неволи царскій та панскій и

покирливо своєю важкою працею годують польських та московських панівъ.

И ся московська неволя буде такъ довго, докы вся наша земля, вси фабрыки, заводы та копальни будуть належаты чужымъ панамъ а не нашому народови. Лыше колы нашъ народъ выжене усихъ чужыхъ дармоидивъ-панівъ и забере до своихъ рукъ усю землю, вси заводы, зализныци, фабрыки та копальни, лыше тоди повстане наша Украина, яко вильна, само-стійна Украинська держава безъ хлопа и безъ пана и вильно въ ній жытыме нашъ украинський народъ. Тоди не буде оденъ выыскуваты другого, але вси будуть ривни якъ браты и тоди настануть ти славни часы, що въ боротьби за нихъ наши диды 250 рокивъ проливали свою кровъ и намъ заповидали дали провадыты сю славу боротьбу.

(1g. 50k.)

5

2716

156 13.
1988 11.

4289